

-SHA KISHIREYTIWSHI AFFIKSI HÁM ONIŇ INGLIS TILINDEGI EKVIVALENTI

Sarsenbaeva Q.M.

QMU 2-kurs tayanish doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703665>

Annotaciya. Bul maqalada qaraqalpaq hám inglis tillerindegi –sha kishireytiwshi affiksiniń uqsaslıq hám ózgeshelikleri sóz etiledi.

Tayanish sózler. Affiks, kishireytiwshi affiks, ekvivalent, uqsaslıq, ózgeshelik.

Аннотация. В этой статье рассказывается о сходствах и отличиях уменьшительного суффикса –sha в каракалпакском и английском языках

Ключевые слова. Аффикс, уменьшительный аффикс, эквивалент, сходства, отличия.

Annotation. This article discusses the similarities and differences between the diminutive suffix “–sha” in Karakalpak and English languages.

Key words. Suffix, diminutive suffix, equivalent, similarity, difference.

-Sha/she affiksi. Bul affikstiń etimologiyası haqqında tyurkologlar arasında birdey pikirler joq. N.A.Baskakov onı ~ чык kishireytiw affiksiniń fonetikalıq rawajlanıwı arqalı payda bolǵan dep qaraydı: “-шық,-шик,-шақ/-шек,-ша/-ше, -ақ/-ек варианты аффикса, генетически представляющие собой ступени фонетического развития от более полной формы -шық/-шик и –шақ/-шек до сокращенных - ша/-ше—ақ/-ек” [Баскаков Н.1952:179].

J.Denidiń pikirinshe, bul affiks чак «waqıt» sózi menen baylanıslı [Deny J. 1920].

-sha –she affiksi «чаг-тэк-тик» uqsas sózinen kelip shıqqan bolıwı múmkin, sebebi bul affikstiń hám berilgen semantikalıq sózdiń mazmunı bir-birine jaqın keledi, affikstiń forması hám dóretiwshe strukturası tábiyiy jáne logikaǵa jaqın. –sha –she affiksi atlıq sózlerge jalǵanadı [Бекбергенова Г. 2021:38].

-Sha affiksiniń genezisi haqqında tilshiler hár túrli pikirler bildirgen. Mısalı: A.Ǵulomov ózbek tilindegi –cha affiksin genetik tárepten –chaǵ, -chaq affiksleri menen baylanıstıradı [Гулямов А. 1955:19-20].

G.I.Ramstedt bolsa –cha+ay←–chay menen baylanıstıradı [Рамстедт Г. 1957:191-192].

Soniń menen birge G.Bekbergenova óziniń «Házirgi qaraqalpaq tilindegi subyektiv baha formaları» atlı kandidatlıq dissertaciyasında –sha/–she affiksiniń forma jasawshı sıpatında tómendegi 8 jaǵdayda predmetlerdiń tiykarǵı predmetke salıstırǵanda kishi ekenligin anıqlaydı:

-Úy ruwzıgershiligine baylanıslı atlıqlar (ershe, kórpeshe, háremshe, dorbasha, shertekshe);

- Ósimlik hám ósimlikke tiyisli atamalarda bildiriwshi atlıqlar (putaqsha, nálshe, japıraqsha);
- Bilim, óner alıwǵa qatnaslı zat-nárse atamasın ańlatatuǵın atlıqlar (kitapsha, dáptershe);
- Keńislik mánisindegi atlıqlar (maydansha, qorǵansha, qalasha, baqsha);
- Ayırım úy haywanların bildiretuǵın atlıqlar (ǵunansha, ógizshe, narsha);
- Hár túrli geometriyalıq figuralarda bildiretuǵın atlıqlar (juldızsha, sıziqsha, sheńbershe, qayıqsha);
- Turaq-jay, xojalıq, sanaat, áskeriy mákeme tarmaqları, qanday da bir mákemeniń tarmagın hám bir predmettiń bólegin bildiriwshi atlıqlar (bólimshe, mańlaysha, shaqapsha, shabaqsha);
- Ayırım jaǵdaylarda bul affiks hayal-qızlarǵa húrmetti bildiretuǵın atlıqlar (xansha, xanımsha, qudashsha).

Demek, kórip turǵanıımızday, házirgi qaraqalpaq tilinde *-sha/-she* affiksi forma jasawshı qosımta sıpatında hár túrli jaǵdaylarda qollanıladı eken. Diminutiv affiks qatarına kiretuǵın *-sha/-she* affiksiniń qollanılıw órisi júdá keń. Bunı joqarıdaǵı mısallar dálillep tur.

R.Kunǵurov pikirinshe *-sha* affiksiniń sóz jasawshılıq, sóz ózgertiwshilik hám forma jasawshılıq qásiyetleri menen bir qatarda tekst (kontekst) leksika-grammatikalıq qorshaw, túbir ańlatqan mánis penen baylanıslı ráwishte kishireytiw menen birge subyektiv baha stilistikalıq boyawǵa da iye boladı. Yaǵnıy sóylewshiniń gápi qaratılǵan predmetin kishireytiw menen birge onı óz pikirinen kelip shıǵıp unamlı yaqı unamsız tárepten bahalaydı [Кунгуров Р 1980:64-67].

Bunday ózgeshelikler qaraqalpaq awızeki tilinde de gezlesedi. Mısalı: jas áke, jas ana, jas ene bolǵan adamlarǵa qarata zamanagóy qaraqalpaq tilinde *papasha, mamasha, eneshka* sózlerin qollanıw jaǵdayları ushırasıp turadı. *Papa+sha* hám *mama+sha* sózleri *jas ana, jas áke* degendi bildiredi, al *ene+shka* “*jas ene*” degendi bildirip, jasartıp, erkeletip, kishireytip kórsetiw ushın qollanıladı.

Demek, kishireytiwshi affikslerdiń qatarına kiretuǵın *-sha/-she* affiksi óziniń qollanılıw ózgesheliklerine, ilimiy-ámeliy usıllarına hám awızeki-lingvistikalıq dálillerine bay eken. Tilimizde kópshilik jańa sózler affikslerdiń qosılıwı nátiyjesinde jasalatuǵını málim. Inglis hám qaraqalpaq tillerinde de diminutiv til birlikleri kóbinese atlıq sóz shaqabına erkeletiwshi-kishireytiwshi affikslerdiń qosılıwı arqalı jasaladı. N.Sh.Nishiniadzeniń pikirinshe, inglis tilinde 10 erkeletiwshi-kishireytiwshi suffiksler bar bolıp, olar óz aldına gárezsiz sóz shaqabı bolǵan atlıqqa qosılıp keledi dep esaplaǵan [Нишиниадзе Н. 1986 :21].

Ayırım alımlar inglis tilindegi –y (-ie, -ey), -let, -ling, -ette, -et, -kin, -ock. –y, -ie, -el sıyaqlı suffiksler erkeletiw menen qatar kishireytiwshi maǵanaların ańlatadı dep aytadı [Пулатов А 1998: 333-336]. Ayırımları bolsa, olardı tek ǵana kishireytiwshi máni bildiredi dep esaplaydı [Пасулова М. 1981:22].

Joqarıdaǵı qaraqalpaq tilindegi kishireytiwdi bildiriwshi –sha affiksininiń inglis tilindegi ekivalenti –let suffiksi bola aladı. Francuz hám latin tillerinen ózlestirilgen –let suffiksi kishireytiw hám mensinbewshilik mánilerin ańlatadı. Mısalı: book-booklet (kitapsha), angel-angelet (kishi perishte), giggle-giglet (mıyıq tartıw), king-kinglet (kishi patsha), star-starlet (juldızsha), nut-nutlet (kishi ǵoza), tree-treelet (terekshe), drop-droplet (kishi tamshı), leaf-leaflet (japıraqsha), pond-pondlet (kólmeq) h.t.b.

-let suffiksi de qaraqalpaq tilindegi –sha affiksine uqsap haywan atlarına qosılıp, olardıń balaların erkeletip kishireytip aytıw ushın qollanıladı. Mısalı: eagle-eaglet (búrkit balası), frog-froglet (qurbaqa balası), pig-piglet (shoshqa balası), owl-owlet (bayıwlı balası). Solay etip, eki túrli til sistemasına kiretuǵın qaraqalpaq hám inglis tilleriniń kishireytiwshi formaları bir-birine júda jaqınlıǵına ǵúwá boldıq. Bul uqsılıqtı tómendegi keste arqalı kórsek te boladı:

Qaraqalpaq tili	Inglis tili
Kitapsha	Booklet
Juldızsha	Starlet
Japıraqsha	Leaflet
Terekshe	Treelet

Sonıń menen birge, bizge belgili *bracelet* (french bras, arm), *hamlet* (french hamel, little village), *tablet* (old French tablete-table), *toilet* (French toile, cloth) sózleri de atlıq sózlerge –let suffiksiniń qosılıwı arqalı jasalǵan.

Demek, kishireytiwshi affikslerdiń qatarına kiretuǵın –sha/-she (inglis tilinde –let suffiksi) affiksi qaraqalpaq hám inglis tillerinde óziniń qollanıw ózgesheliklerine, ilimiy-ámeliy usıllarına hám awızeki-lingvistikalıq dálillerine bay eken.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. Фонетика и морфология. Части речи словообразование. Т. 2. Ч.1. –М.: АН СССР, 1952.
2. Бекбергенова Г. Хэзирги қарақалпақ тилиндеги атлықтың субъектив баха формалары. Дис.канд.филол.наук. Нөкис-2021.
3. Гулямов А. Проблемы исторического словообразования узбекского языка. Аффикация. Автореф.дис.....д-ра.филол.наук.- Т.: 1955,
4. Кўнғуров Р. Субъектив бахо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. Тошкент: Фан. 1980.

QARAQALPAQ TIL BILIMINIŃ AKTUAL MÁSELELERI

RESPUBLIKALÍQ ILIMIY-TEORIYALÍQ KONFERENCIYA

5. Нишиниадзе Н.Ш. Ономасиологические исследование выражения категории ласкательности и уничтожительности суффиксальными производными: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Тбилиси: ТибГУ, 1986.
6. Пулатов А.К. Английский язык. – Ташкент: ШАРК, 1998.
7. Рамстедт Г.И. Введение в алтайское языкознание. – М.: 1957.
8. Расулова М.И. Способы выражения категории уменьшительности в узбекском и английском языках: Автореф. Дис...канд. филол. Наук. – Ташкент. ТГУ 1981.
9. Deny J. Grammaire de la langue turkie (dialecte osmanli). – Paris, 1920.